

Meulemansterrein Ravenstein

Archeologische Sloopbegeleiding

H. J. Hiep
april 2000

BID

Instituut voor Bouwhistorische Inventarisatie en Documentatie bv

Meulenmansterrein Ravenstein

Archeologische
steegopgraving

CIB

De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek

Meulemansterrein Ravenstein

Archeologische
sloopbegeleiding

H. J. Hiep
april 2000

IBID

Instituut voor Bouwhistorische Inventarisatie en Documentatie bv

Hinthamerstraat 199
5211 ML 's-Hertogenbosch
tel/fax: 073-6136219
mobiel: 06-551885746
e-mail: ibid-bv@tref.n

Inhoud

- 1 AANLEIDING EN TERREINSCHETS
- 2 ZUIDWESTHOEK, 6 EN 7 JANUARI
  - 2.1 SLEUF ZO - NW
  - 2.2 SLEUF NO - ZW
- 3 NOORDWESTHOEK, 10, 12 EN 14 JANUARI
- 4 NOORDOOSTHOEK, 14 JANUARI
- 5 VONDSTEN
- 6 ALGEMENE INTERPRETATIE
- 7 AANBEVELINGEN
- 8 GERAADPLEEGDE LITERATUUR

BIJLAGEN:

- Overzicht van de profielen
- Overzicht van gebruikte meetijnen
- Overzicht van de aangetroffen sporen
- Overzicht van het noordwestelijk deel van Ravenstein

1 Aanleiding en terreinschets

In 1999 heeft het bureau RAAP in opdracht van de gemeente Ravenstein een archeologisch haalbaarheidsonderzoek uitgevoerd naar de aanwezigheid van restanten van de laatmiddeleeuwse stadsmuren. (RAAP-Briefverslag 1999-1005/MW/10-05-1999)

Eén van de onderzochte terreinen betrof het binnendijkse deel van de Meulemansfabrieken en de zuidoost daarvan gelegen tuin van het pand Lombardstraat 1a. Het binnendijkse deel van de Meulemansfabrieken stond op het moment van onderzoek op de nominatie om te worden gesloopt. Voorafgaand hieraan wilde de gemeente Ravenstein zich een beeld kunnen vormen van de historische relevantie van het terrein.

In het bijzonder richtte het onderzoek zich op de vermeende aanwezigheid van resten van de middeleeuwse stadsmuren. Inzicht in deze aanwezigheid moest leiden tot eventuele aanpassing van de bouwplannen op een dusdanige wijze dat aantasting van deze resten voorkomen zou kunnen worden.

Bij het onderzoek is, waar het het fabrieksterrein betrof, gebruik gemaakt van weerstandsmetingen en voor het overige, in de tuin, zijn deze metingen aangevuld met boringen.

Op basis van dit eerste onderzoek concludeerde RAAP dat er op het terrein naar alle waarschijnlijkheid inderdaad resten van de stadsmuur aanwezig waren. Er werd daarom een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) in de vorm van een profonderzoek aanbevolen.

De financiële situatie van de gemeente Ravenstein stond een AAO echter niet toe. De gemeente heeft daarom gekozen voor de archeologische begeleiding van de sloop van de ondergronds aanwezige funderingsresten van de fabriek. Hiervoor heeft zij het Instituut voor Bouwhistorische Inventarisatie en Documentatie (IBID) uit 's-Hertogenbosch ingehuurd. De archeologische begeleiding had als voornaamste doel te voorkomen dat eventueel relevante archeologische sporen door het sloopwerk werden aangetast.

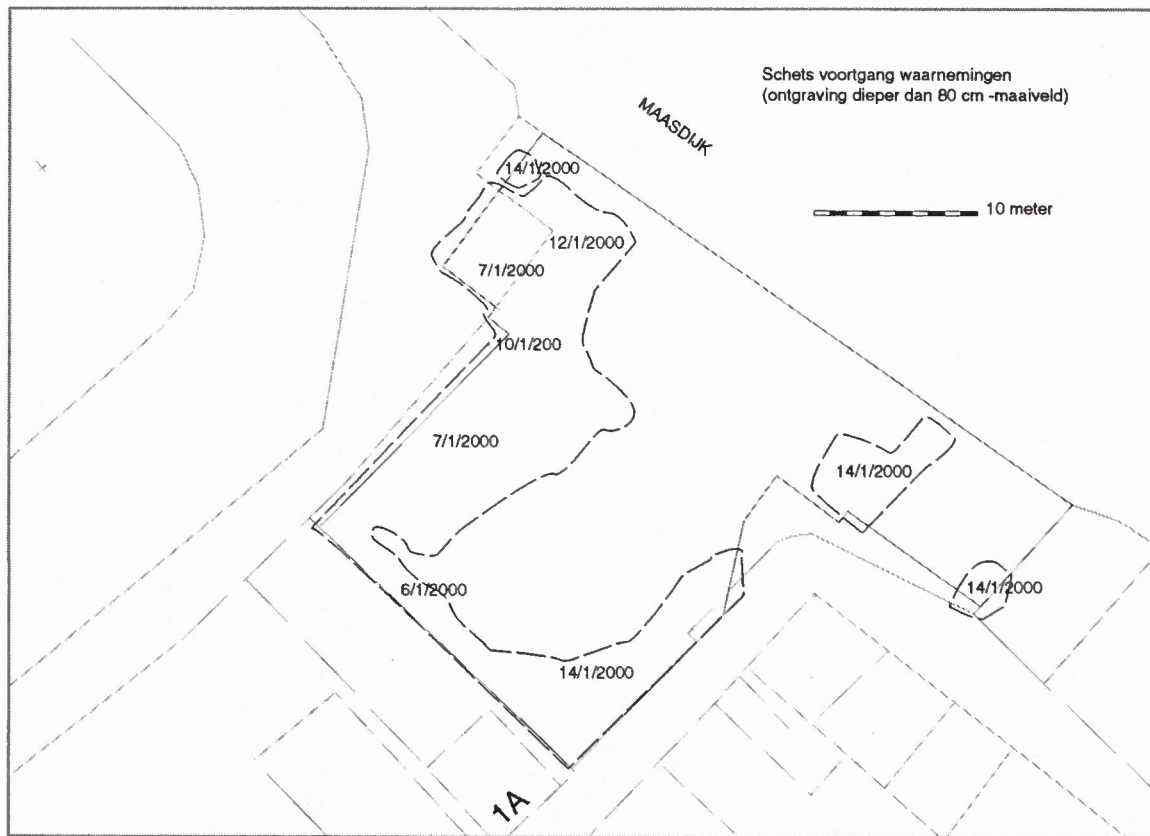
Verder zouden de waargenomen sporen, voorzover de tijd dat toestond, in kaart moeten worden gebracht. In overleg met de architect zou er daarna gekeken worden of het bouwplan het toestond om eventueel aangetroffen resten voor verdere aantasting te behoeden.

De archeologische activiteiten sloten in veel gevallen aan op het sloopwerk. De in dit rapport vastgelegde gegevens moeten worden gewaardeerd als 'archeologische waarneming'.

Periode

De archeologische begeleiding vond plaats gedurende de dagen 6, 7, 10, 12 en 14 januari 2000. Op 8 en 11 januari heeft de sloop zonder archeologische begeleiding plaatsgevonden. Op 13 januari is er niet op het terrein gewerkt.

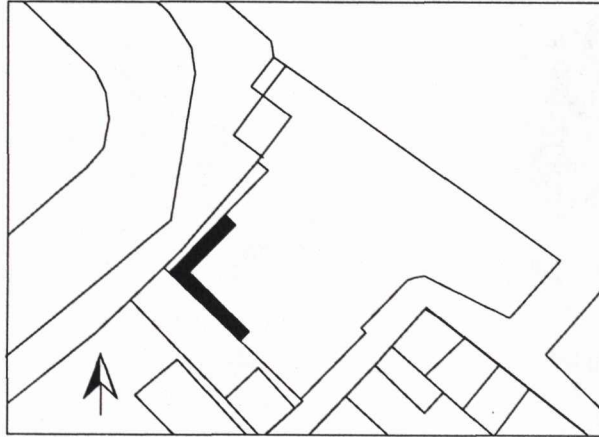
Afb 1) Voortgang van de sloopbegeleiding.

- Personeel** De sloop heeft plaatsgevonden onder begeleiding van één archeoloog. Alleen op de eerste dag is er gewerkt met een assistent-archeoloog. Gedurende vijf dagen zijn de storthopen in dienst van de archeologische werkzaamheden door een vrijwilliger met een metaaldetector onderzocht. Daarnaast is er door verschillende geïnteresseerden bijstand verleend. Deze bijstand bestond voor een belangrijk deel uit het verzamelen van vondsten van het stort.
- Beginsituatie** Bij aanvang van de sloopbegeleiding was de bovengrondse sloop reeds voltooid. Op het terrein bevonden zich uitsluitend nog de ondergrondse funderingsconstructies van de fabriek. Deze constructies waren op een aantal plaatsen zeer zwaar. Het betrof dan de fundering van de plet-machines die de ingrediënten van de veevoederkoeken pletten en maalden. De funderingen van de 20ste eeuwse fabrieksmuren bestonden voor een deel uit ingegraven betonringen met daarop horizontale betonbalken.
- Werkwijze** De waarnemingen hebben het werk van de graafmachine gevolgd. Deze graafmachine groef de funderingen vrij met een puinriek. Daardoor was tijdens het graven slechts moeilijk waarnemingen te doen. Door te kijken wat er op het stort terecht kwam kon de voortgang indirect gevolgd worden. Op een aantal plaatsen heeft de sloper op verzoek van de archeoloog gebruik gemaakt van een normale platte graafbak van één meter breed.
- Profielen** De voornaamste archeologische informatie is verzameld uit een aantal profielen die tijdens dit graafwerk ontstonden. Op enkele plaatsen is op aanwijzing van de archeoloog een profiel iets verlengd of verdiept. Van de profielen zijn schetstekeningen gemaakt. De ligging van de profielen en van de aangetroffen muren en sporen is ingemeten.
- Op het terrein zijn hoogtemetingen gedaan. Deze zijn vastgemeten aan de door RAAP gebruikte NAP hoogtes. In een aantal gevallen is de hoogte van profielen geschat aan de hand van jalons.
- Tijdens de graafwerkzaamheden zijn ongeveer 140 foto's gemaakt.
- Vondsten zijn verzameld maar slechts in enkele gevallen betrof het vondsten die met zekerheid aan een grondspoor toe te wijzen waren. Van het aangetroffen muurwerk zijn in een aantal gevallen steenformaten en mortel- of speciemonsters verzameld. Ook is er een aantal hout- en dendromonsters genomen.
- Uitwerking** De vondsten zijn gewassen en voorlopig gedetermineerd. De houtmonsters en metaalvondsten zijn op het moment van schrijven van dit verslag nog niet bestudeerd.
- Opslag** De opgravingsadministratie, foto-negatieven en de tekening zullen worden ondergebracht bij de ROB. De vondsten worden opgeslagen in het provinciaal depot. Een selectie van toonbare vondsten zal door de gemeente Ravenstein in bruikleen worden genomen.

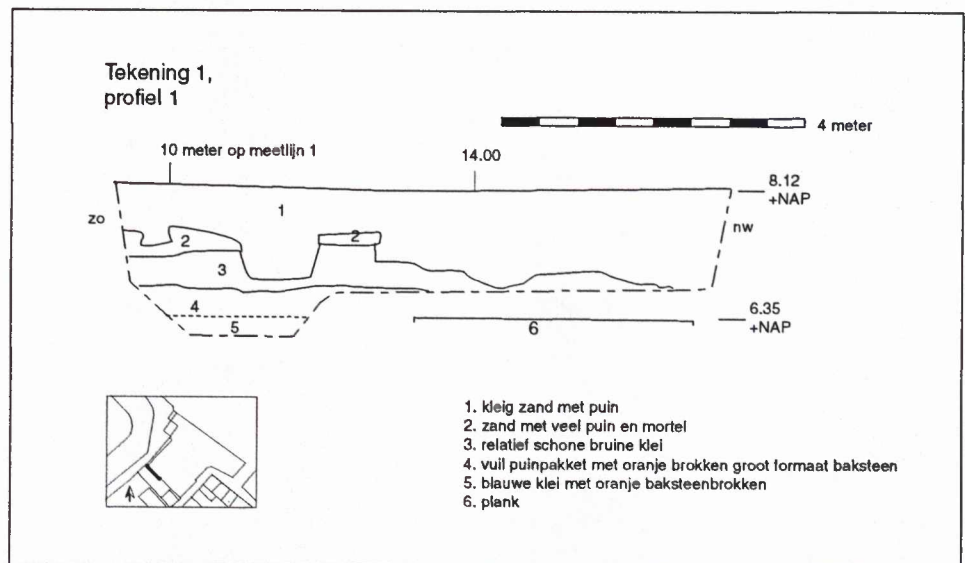
2 Zuidwesthoek, 6 en 7 januari

De Meulemansfabriek was aan de zuidwestzijde en aan de zuidoostzijde gefundeerd op betonringen. Bij het verwijderen van deze fundering ontstonden twee sleuven. Eén sleuf lopend van ZO naar NW en een sleuf lopend an ZW naar NO.

2.1 Sleuf ZO – NW

Profiel 1 Profiel 1 is de zuidwestwand van deze sleuf tegen aangrenzende tuin.

Uit het eerder genoemde onderzoek van het bureau RAAP zou blijken dat er zich onder de tuin van het pand aan de Lombardstraat 1a (tegen het gesloopte fabriekspand) mogelijk een omvangrijk puinpakket en mogelijk ook de fundering

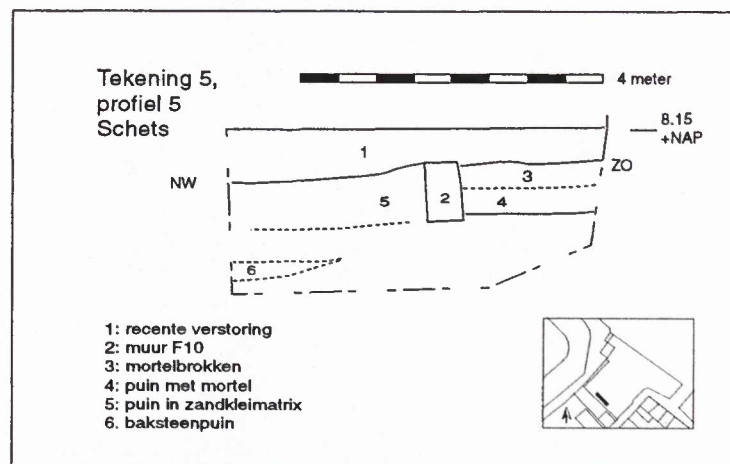
van een zware muur bevond. In het profiel 1 zijn daarvoor geen directe aanwijzingen aangetroffen. De in het RAAP rapport veronderstelde muurresten zouden zich ten zuidwesten van het profiel moeten bevinden, vlak tegen de huidige kasteelgracht. Profiel 1 houdt echter ongeveer 4 meter van de rand van de huidige kasteelgracht op.

Betonringen Het lijkt erop dat er bij de uitbreiding van de fabriek voor een betonringfundering is gekozen op de plekken waar de ondergrond minder stabiel was. In de meeste gevallen betrof deze fundering twee op elkaar gestapelde ringen van 1 meter hoog. Onder de uitbreidingen van de hoger gelegen noordwesthoek van de fabriek ging deze fundering zelfs tot 4 betonringen diep.

Het viel op dat de uiterste zuidwesthoek van het fabrieksgebouw langs profiel 1 slechts één ring diep was gefundeerd. Drie of vier naast elkaar staande ringen stonden op twee zware planken. (zie tekening profiel 1). Met enige speculatie kan worden verondersteld dat de ondergrond hier voor de gravers ondoordringbaar is geweest of al voldoende stabiel was. Dit is de enige mogelijke indicatie die er op zou kunnen duiden dat er in deze hoek van het terrein een zware muur heeft gestaan of ten dele nog staat. Een handgegraven kijkgat, ± 40 cm onder het niveau van de genoemde plank kon dit niet bevestigen.

Blauwgrijze klei Onder in profiel 1 werd een laag blauwgrijze, vette klei waargenomen. Deze laag is in nagenoeg in alle profielen over het hele terrein is aangetroffen. Steevast zaten er in deze laag brokken oranje baksteen. Dit waren brokken van een groot formaat baksteen met een breedte van 13-en een dikte van 7 centimeter. Op een aantal van deze brokken werden mortelresten aangetroffen.

Profiel 5 Profiel 5 bevond zich aan de zuidoostkant van dezelfde sleuf waarin ook profiel 1 zich bevond.

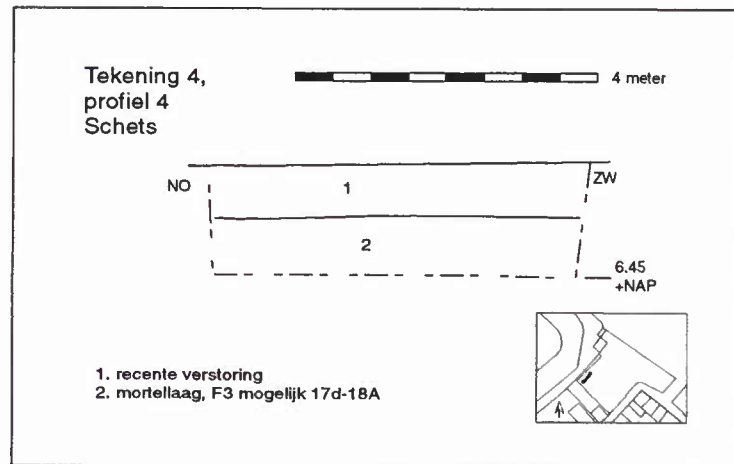

Muur F10, (nummer 2 op de tekening), correspondeert met een muur die, als lijn, voorkomt op de kadasterkaart van voor 1887. De fundering zal toebehoord hebben aan de bebouwing van de Lombardstraat. De muur was met mortel opgetrokken en is in dikte en rommeligheid te vergelijken met het muurwerk aangetroffen in de noordoosthoek van het terrein. (F13 en F14). In laag 6 werd 18de of 19de eeuws afval waargenomen.

2.2 Sleuf NO-ZW

Het profiel aan de buitenzijde (NW wand) van de uitbraaksleuf van de fundering die ZW-NO loopt, bood geen archeologische informatie. Het profiel was verstoord door de ingraving van de fundering. Vanwege een net achter het profiel gelegen hoogspanningskabel kon dit profiel ook niet verder worden vrijgegraven. Wel was waar te nemen dat er zich onder de funderingsringen ook weer een pakket grijsblauwe klei met brokken baksteen bevond.

Profiel 4 Alleen in de sleufwand aan de binnenzijde van deze sleuf (ZO) kon een klein stukje profiel bekeken worden.

Profiel 4 bevond zich op een plek met een concentratie van mortel. Van deze plek is de begrenzing niet vastgesteld. In deze mortellaag werd een halsfragment van een buikfles aangetroffen. Dit halsfragment laat zich dateren op laatste helft van de 17de - eerste helft 18de eeuw. Hiermee week deze vondst in datering af van het gros van de vondsten op het terrein. Die waren voornamelijk 19de eeuws.

3 Noordwesthoek 10, 12 en 14 januari

F1 en F2 Een behoorlijk deel van de aandacht tijdens de sloopbegeleiding is uitgegaan naar de funderingsresten F1 en F2. Deze resten correspondeerden met wat er in het RAAP rapport is aangemerkt als mogelijke resten van de fundering van de stadsmuur. Er is zorgvuldig gezocht naar faseringen in deze muren, waarvan de zuidwestmuur (F2) met enige fantasie zou passen in het veronderstelde tracé van de gezochte stadsmuur. Er zijn echter geen redenen gevonden om aan te nemen dat er in deze muur delen van een oudere muur zijn opgenomen.

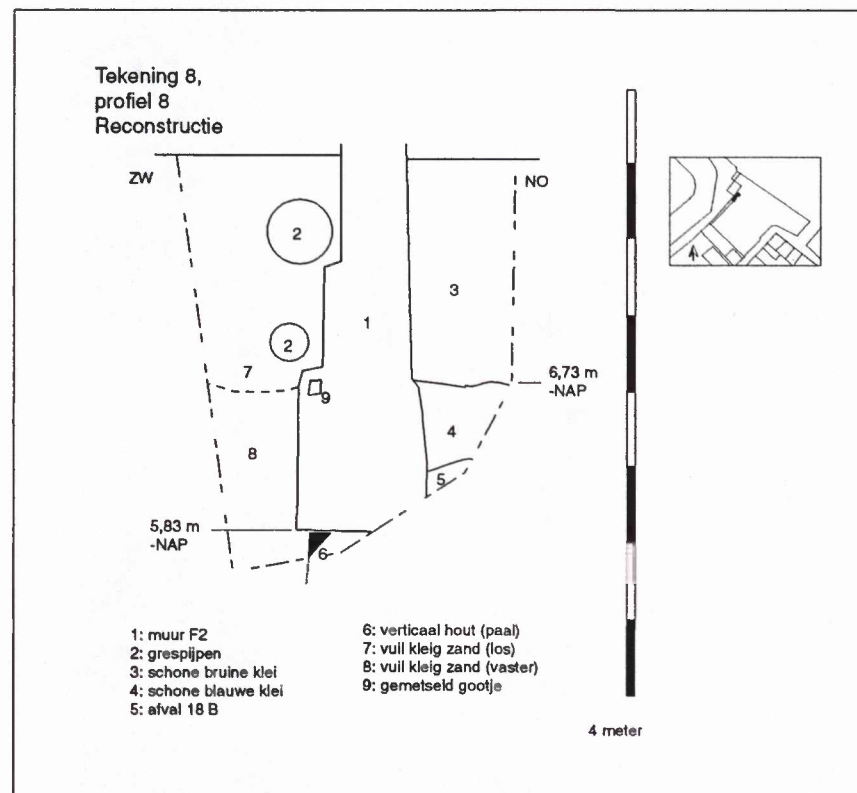
F1 en F2 bestonden uit gemetseld muurwerk. De bakstenen van deze met harde specie gemetselde muren hadden een paarsrode kleur en een groot formaat (24 X 11 X 6.5) De stenen vertoonden een opvallende donkere sintering aan de binnenkant. Het in de buitenkant van F2 opgenomen gootje (tekening 8) was gedeeltelijk gemetseld met ijsselsteentjes.

De muren van dit gebouw waren aan binnen- en buitenzijde tot op een diepte van ongeveer 7.50 +NAP afgesmeerd met specie.

Deze muurresten kunnen zeer waarschijnlijk worden toegeschreven aan de fundering van de eerste fase van de Meulemansfabriek (1886). Volgens een van de heren Meulemans was er bij de aankoop van het terrein sprake van een hier gevestigde bierbrouwerij. Of deze resten van een groot rechthoekig gebouw, aan deze bierbrouwerij moet worden toegeschreven is niet duidelijk.

Muur F2

De zuidwestmuur (F2) van dit gebouw was aanmerkelijk zwaarder en één meter dieper gefundeerd dan de noordwestmuur (F1). (Vergelijk de profielen 6 en 8). De noordoostmuur was nog weer eens ondieper gefundeerd. Het gebouw is dus tegen de helling van het dijktaalud aan gezet.

Onder de hoek van F2 stond een houten paal (nummer 6). Of de rest van deze muur ook op houten palen is gefundeerd geweest is niet waargenomen omdat deze muurresten gesloopt zijn zonder dat er archeologische begeleiding aanwezig was. Aan de buitenzijde van deze muur bevonden zich verschillende

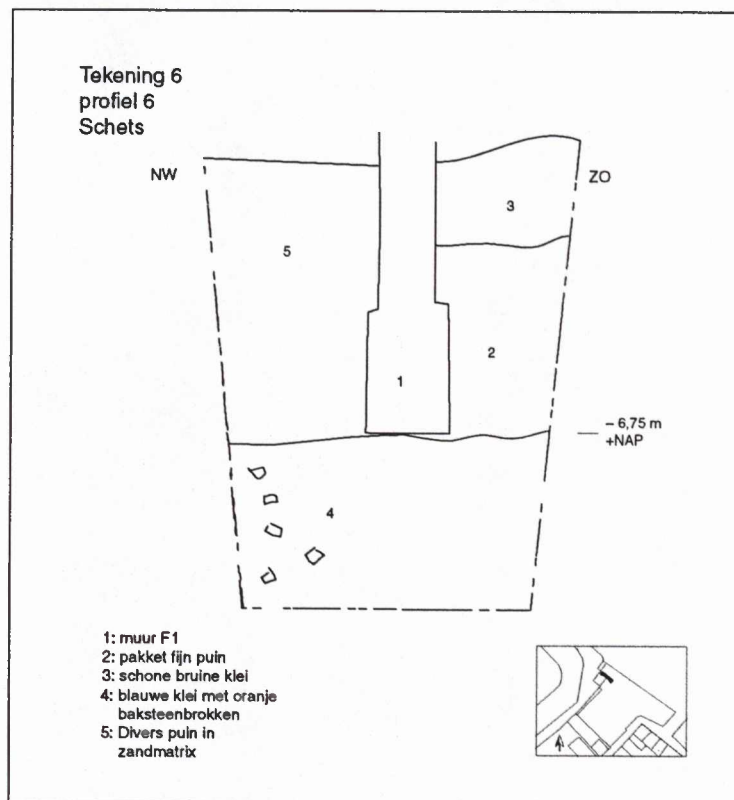
afvoerkanalen die op de aangrenzende kasteelgracht loosden. Opvallend was dat aan deze buitenkant de relatief schone grijsblauwe klei ontbrak.

Aan de binnenzijde van het gebouw leek de funderings sleuf te zijn opgevuld met een pakket puin en afval (nummer 5) dat gedateerd kan worden als 19de eeuws. Dit pakket werd afgesloten met een laag relatief schone klei. In deze laag werd incidenteel kleinere brokken mergel aangetroffen. Dit kleipakket, (nummers 3 en 4), sloot waarschijnlijk aan op de buitenste laag van de dijk.

Zeer wel mogelijk betreft het hier de ophoging ten behoeve de aanleg van het vloerniveau van de fabriek. Deze laag is ook in profiel 2 waar te nemen. Mogelijk is de aanleg van dit gebouw te associëren met een dijkverhoging waarbij ook de rest van het terrein is geëgaliseerd. (Ook elders op het terrein leek deze schone laag voor te komen, onder andere in profiel 1, nummer 3.)

Muur F1

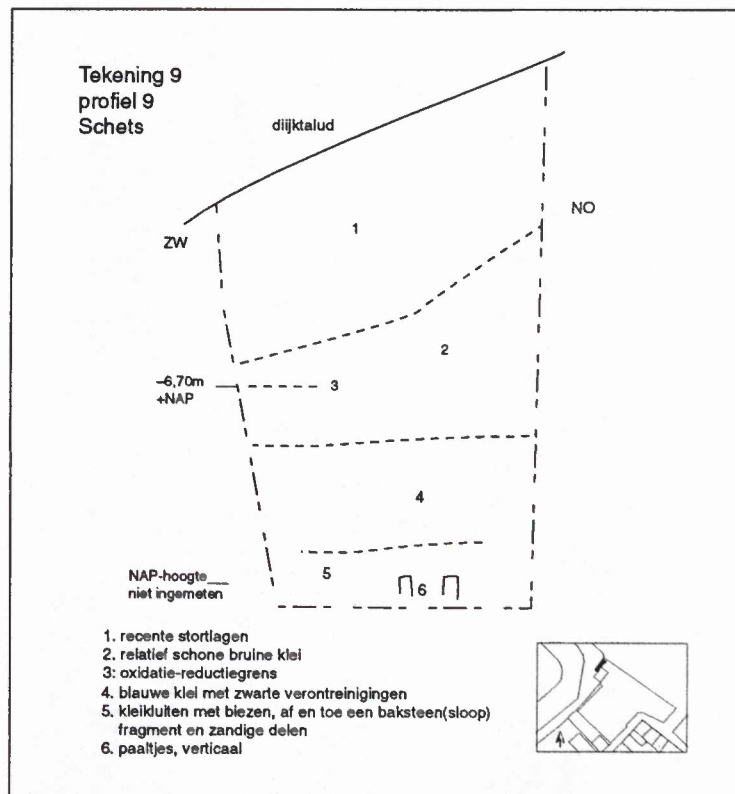
Muur F1 was aanmerkelijk ondieper gefundeerd dan de hiervoor besproken muur F2. F1 was aan de buitenzijde voorzien van steunberen en was met muurankers bevestigd aan een grote betonnen poer die binnen in het pand stond. F1 en F2 stonden niet met elkaar in verband.

In het profiel was de laag vette grijsblauwe klei met baksteenbrokken duidelijk waar te nemen.

Profiel 9

Profiel 9 ontstond bij het vrijgraven van een zeer diepe betonringenfundering. Het profiel staat haaks op de dijk en laat de recente stortlagen in het talud van de dijk zien.

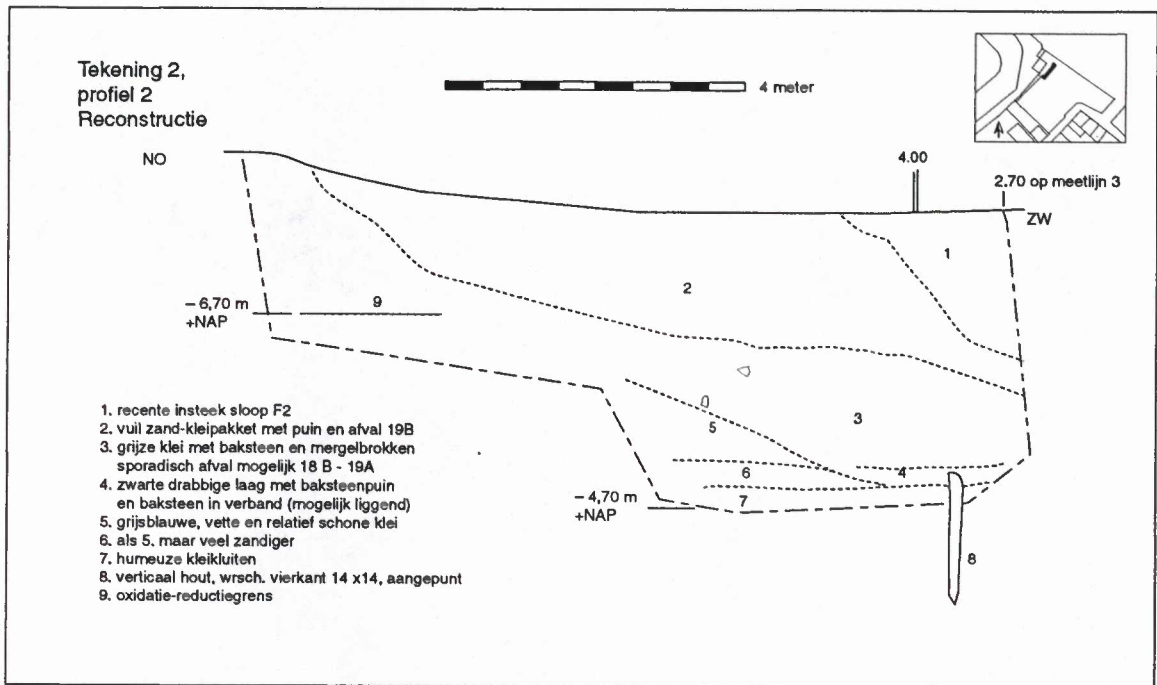

De meest opvallende feature in dit profiel betrof de paaltjes onderin een pakket met kleikuiten, biezen, takken en (grof)zanddelen.

Dit laatste pakket kon op het stort nauwkeurig onderzocht worden maar leverde desondanks geen dateerbaar materiaal op. Van dit profiel zijn geen hoogtematen ingemeten.

Profiel 2 Bij het vrijgraven van de muur F1 ontstond aan de noordoostzijde van de sleuf profiel 2. Daarbij kwamen van het stort verschillende houtfragmenten die kennelijk onder het funderingsniveau van F1 vandaan geschept waren. Profiel 2 is daarom iets verder verdiept om zicht te krijgen op waar dit hout vandaan kwam.

Profiel 2 staat net als profiel 3 haaks op de dijk.

De hele operatie van het uitgraven van de sleuf heeft in een kort tijdsbestek plaatsgevonden. Daarbij liet de veiligheid het niet toe om het profiel schoon te maken en goed te bekijken. Tekening 2 is dan ook een reconstructie gebaseerd op wat er is waargenomen, aangevuld met informatie van de foto's en informatie uit de aangetroffen grond op het stort. De NAP-hoogtes zijn met behulp van jalons geschat.

Het profiel lijkt gedomineerd te worden door het talud van de dijk. Duidelijk zichtbaar waren de stortlagen met puin en afval (2). Deze stortlagen kunnen op basis van de vondsten gedateerd worden als 19de eeuws. Laag 3 bevatte minder afval en is mogelijk ouder.

De meest tot de verbeeldingsprekende laag heeft in de tekening nummer 4. Bij het uitgraven tekende de laag zich af als een baan (NO-NW) met voornamelijk (groot formaat) baksteen.

Uit een afdruk in een brok klei van het stort is af te leiden dat een aantal van deze stenen in verband moet hebben gelegen (foto's 4.13 en 4.14) Er zijn daarbij geen sporen van mortel aangetroffen. Mogelijk betrof het hier de onderste, vrij gestapelde lagen van een muur maar het is daarmee niet gezegd dat die muur ook op deze plek heeft gestaan. Het kan ook om secundair puin gaan. Een ander opvallend aspect van deze laag was dat de bakstenen lagen in een matrix van zwarte, zandige klei.

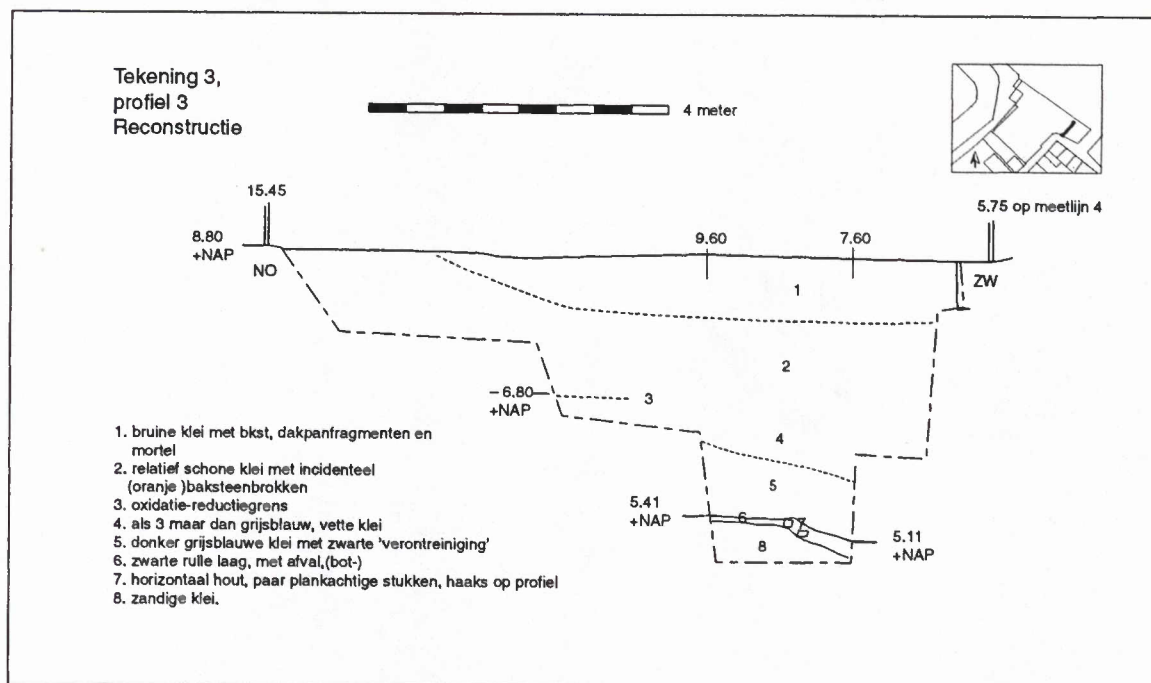
Waarschijnlijk iets ten zuidwesten van deze laag kwamen op een iets dieper niveau twee verticaal staande houten palen (no.8) te voorschijn. Ook deze palen stonden op een lijn NO-NW. Van deze palen is een monster voor dendrochronologisch onderzoek genomen. Deze palen stonden in of voor een duidelijk humeuze kleilaag die geïnterpreteerd kan worden als een laag van kleiplagen of kleikluiten.

4 Noordoosthoek, 14 januari

F13 en F14 De muren F13 en F14 kwamen aan het licht bij aanleggen van profiel 3. Van deze muren zijn steenformaten genomen en is, globaal, de ligging ingemeten.

Profiel 3 Profiel 3 loopt zoals gezegd parallel aan profiel 2, haaks op de dijk. Ook dit profiel is in korte tijd opengegraven en weer dichtgegooid (half uur). Maar is in tegenstelling tot profiel 2 wel enigszins van nabij bekeken. De in de tekening opgenomen NAP hoogtes zijn gebaseerd op waterpassingen. Ook dit profiel vertoont de dominantie van het dijktaalud. Laag 1 lijkt daarbij stratigrafisch geassocieerd te kunnen worden aan het muurwerk F13 en F14

Uit laag 2 komt op ongeveer 7 meter +NAP een pijpenkop die vrij nauwkeurig gedateerd kan worden tussen 1615-1620. Het ligt voor de hand aan te nemen dat laag 2 is aangebracht tijdens de aanpassingen van de vesting rond 1621.

In de lagen 4 en 5 zijn geen vondsten aangetroffen. Laag 6 was een zwarte laag met daarin fragmenten van een paardenkop, botresten en een paar stukken hout die horizontaal een richting van NO-NW hadden. Van het stort kwam waarschijnlijk uit deze laag ook een scherfje van een gevlamd steengoed

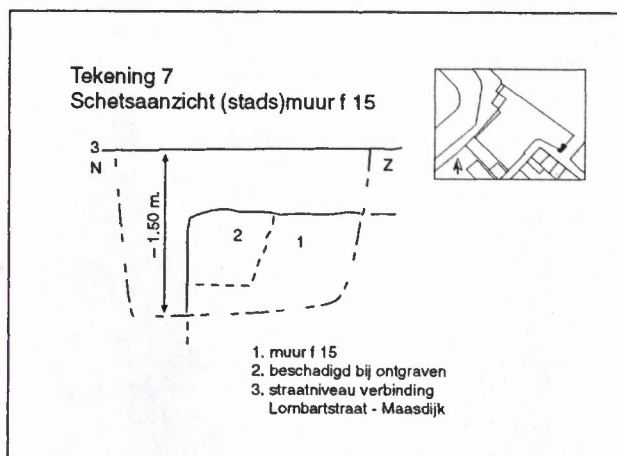
kannetje. Tezamen met de andere vondsten uit deze laag is een van datering van 'begin 16de eeuw' niet uit te sluiten.

Deze laag 6 was zwart en rul, en leek daarmee een beetje op de laag die ook in profiel 2 is aangetroffen. Deze aard van de laag, de helling, de hoeveelheid vondsten en het horizontale hout doen denken aan een waterloop aan de voet van een talud.

Dat laat zich indirect rijmen met de in 1998 door Ronald van Genabeek tijdens een waarneming aangetroffen gewelfboog onder de doorgang tussen de Lombardstraat en de Maasdijk. Dit opvallend diepgelegen gewelf zou geïnterpreteerd kunnen worden als waterdoorlaat. De in profiel 3 en mogelijk ook profiel 2 aangetroffen laag zou gezien kunnen worden als de bedding van bijvoorbeeld een verbinding tussen de kasteelgracht en deze doorlaat of diens voorganger.

Muur F15

Op het laatste moment van de archeologische begeleiding kwam nog een stuk van een zware muur (F15) in het zicht. Deze muur lag precies in het tracé van de Maaspoort en gaf qua zwaarte en steenformaat de indruk inderdaad iets met de stadsverdediging te maken te hebben gehad.

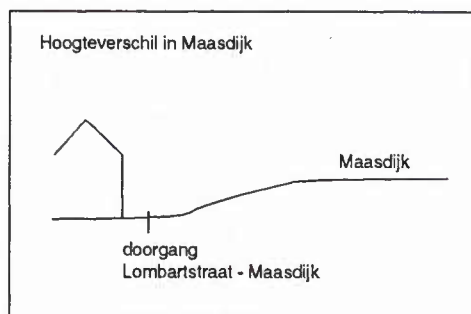

Bij het vrijgraven is de hoek van de muur beschadigd geraakt. Aan de kapse noordwestzijde was deze muur afgewerkt. Het is mogelijk dat we hier tegen de afgewerkte kapse kant van de muur aan kijken maar het kan ook zijn dat we de zijkant van de muur hier in het zicht hebben. In ieder geval loopt de muur op dit niveau niet verder door in de opgravingsput.

Een van de gedachtes zou kunnen zijn dat deze muur iets te maken heeft met de eerder genoemde gewelfboog die iets verder naar het noordoosten onder de doorgang tussen de Lombardstraat en de Maasdijk is aangetroffen. Ook zou de muur hier op kunnen houden omdat hij overging in de wal.

Een blik op het verloop van het verval in de Maasdijk wijst er in ieder geval op dat er op deze plek iets aan de hand is geweest.

Voor verder onderzoek naar de fundering en bijbehorende stratigrafie van deze muur was binnen het kader van deze archeologische begeleiding helaas geen ruimte.

5 Vondsten

- Stadsafval** Op het terrein is redelijk intensief gezocht naar vondstmateriaal. Ondanks dat is de hoeveelheid vondsten opvallend gering. Nog opvallender was de afwezigheid van middeleeuws vondstmateriaal. Zeker waar het een terrein binnen de stadsmuren zou betreffen. Het overgrote deel van de vondsten liet zich dateren in de 19de en 20ste eeuw.
- Aan de noordwestkant van het terrein, onder het oudste deel van de fabriek was er sprake van een puinpakket met redelijk wat afval. Het betrof veelal creamware aardewerk mineraalwaterkruiken en een relatief grote hoeveelheid glaswerk, waaronder veel wijnflessen en een aantal kleinere handgeblazen flesjes. Het geheel maakte de indruk huishoudafval te zijn uit welgestelder kringen.
- Munten** Gedurende het sloopwerk is het stort zorgvuldig met een metaaldetector afgezocht. Dit leverde een aantal, waarschijnlijk middeleeuwse, munten op. Het is aan te bevelen om deze munten verder te laten schoonmaken en determineren.
- Zegelstempel** Van het stort kwam ook een zegelstempel. Deze stempel is voor zien van de naam en de initialen van de vroegere eigenaar.
- Maalstenen** Ook zijn er, verwerkt in de fundering van een 20ste eeuwse uitbreiding, twee grote maalstenen aangetroffen. Het is bekend dat de familie Meulemans in 1886 ten tijde van de aankoop van het terrein eigenaar was van een molen in Herpen. Het is niet onmogelijk dat de maalstenen van die molen een tweede leven hebben gehad in de pletmolen van de veevoederfabriek.
- Kanonskogel** In de noordoosthoek werd, los op het terrein, een halve, natuurstenen kanonskogel aangetroffen. Deze kogel is vermoedelijk afkomstig uit een van de bovenste ophogingslagen van de dijk.

6 Algemene interpretatie en hypothese

In tegenstelling tot de verwachting zijn er op het terrein zijn geen resten van stadsmuren aangetroffen. De waarnemingen maken het ook niet aannemelijk dat dergelijke resten zich nog binnen de grenzen van het afgegraven terrein bevinden. De weerstandsmetingen van het bureau RAAP bleken betrekking te hebben op de zware fundamente van de oudste fase van het fabrieksgebouw (F1).

Voor wat betreft de metingen door RAAP uitgevoerd in de tuin zuidwestelijk van het bouwterrein heeft het meest zuidelijke profiel, profiel 1 geen aanwijzingen opgeleverd van de aanwezigheid van een stadsmuur of grote puinpakketten. Het enige verdachte was de afwijkende funderingsdiepte van de fabrieksmuur aan de westkant van dit profiel. Daarbij moet wel in de gaten gehouden worden dat de veronderstelde muur zich zou bevinden in de strook grond tussen het vergraven terrein en het restant van de kasteelgracht.

Meer naar het noordwesten, tegen het talud van de huidige dijk aan is de strook grond tegen de kasteelgracht aan wel in het zicht gekomen maar ook daar is geen spoor van de mogelijke aanwezigheid van een (gesloopte) muur aangetroffen.

Het enige muurwerk dat met waarschijnlijkheid kan worden toegeschreven aan de stadsverdediging betreft muur F15. Deze muur lijkt aan te lopen op de Maaspoort. Ook is het aannemelijk dat F15 op enige wijze verband houdt met de in 1998 aangetroffen resten van een gewelf onder de doorgang tussen de Lombardstraat en de Maasdijk.

Opvallend was dat de muur F15 aan de westkant schoon metselwerk vertoonde. Het is mogelijk dat de muur op deze plek ophield en aansloot op de stadswal. Ook is het mogelijk dat de muur hier een hoek maakt.

Hamvraag

Dat brengt ons bij de hamvraag van deze archeologische waarneming: "Heeft er aan de noordwestzijde van dit terrein in de middeleeuwen wel een stadsmuur gestaan?" Ondanks het feit dat een dergelijke muur met torens zo vlak aan het water toch redelijk fors gefundeerd zou moeten zijn, is hiervan of van de uitbraak van een dergelijke muur, zoals gezegd niets aangetroffen. De profielen 2 en 3 lagen precies in het veronderstelde muurtracé dat aanloopt op de Maaspoort. De profielen zijn tot op een diepte van 5 meter +NAP gezien.

Het lijkt niet waarschijnlijk dat deze muur, inclusief fundering, plaats heeft moeten maken voor de aanleg van een wal. Eerder zou men mogen verwachten dat er bij de aanleg van die wal dankbaar gebruik zou zijn gemaakt van de resten van een dergelijke muur.

Met de veronderstelling dat de muur zich nog verder naar het noordwesten in het dijktaalud zou bevinden, zou men wel erg afwijken van het veronderstelde logische tracé ten opzichte van de Maaspoort.

De stratigrafie in de profielen 2, 3 en 9 lijkt alleen te verwijzen naar een wallichaam. De lagen kleikluiten en biezen lijken bovendien een aanwijzing te kunnen zijn voor de aanleg van deze wal op een natte plek, mogelijk zelfs in het water.

Hypothese Het lijkt er sterk op dat er op dit gebied nog tot ver in de Middeleeuwen tot de rivier behoorde en onder water stond. Mogelijk vormde het een natuurlijke haven of een deel van de kasteelgracht. Pas in de 16de, 17de of mogelijk zelfs in de 18de eeuw is dit terrein gedempt en bij de stad getrokken. Dat zou gebeurd kunnen zijn met het aanleggen of aanpassen van de stadswal. Het als waterdoorlaat geïnterpreteerde gewelf onder de verbinding tussen de Lombardstraat en de Maasdijk duidt echter op de aanwezigheid van water achter de wal en mogelijk moeten we hieruit concluderen dat het dempen gefaseerd heeft plaatsgevonden. Met het droogmaken ontstond naar alle waarschijnlijk een vrij grote open ruimte. Later, tot in de 20ste eeuw, heeft zich op dit terrein industrie kunnen vestigen.

Er zijn een aantal andere aspecten die deze hypothese zouden kunnen voeden.

- De afwezigheid van sporen die wijzen op het voorkomen van een middeleeuwse verdedigingsmuur.
- De al eerder genoemde afwezigheid van middeleeuws vondstmateriaal. Van het terrein komt nagenoeg geen materiaal dat gedateerd kan worden vóór de 17 de eeuw.
- De over het gehele terrein aangetroffen laag grijsblauwe klei met baksteenfragmenten die lijkt geïnterpreteerd te kunnen worden als een ophogings- of dempingslaag.
- De ligging van de vermeende waterdoorlaat onder de doorgang Lombardstraat – Maasdijk. De plaats voor deze waterdoorlaat zou begrijpelijker worden indien men hier een van oudsher nat terrein voor zich zou zien.

De bestudering van de stadsplattegrond van Ravenstein lijkt ook nog wat duiden in het zakje van deze hypothese te kunnen doen.

- De vreemde, aangeplakte Lombardstraat lijkt niets te maken te hebben met de middeleeuwse stadsuitleg.
- De decentrale ligging van de Marktstraat zou verband kunnen houden met de aanwezigheid van havenactiviteiten op de plaats van het huidige Meulemansterrein .
- De leegte en de ruime kavelgrootte van het Meulemansterrein vallen op.

Ongetwijfeld zijn er onder invloed van deze hypothese in de toekomst nog meer aanwijzingen te verzamelen.

Rotterdam, februari 2000

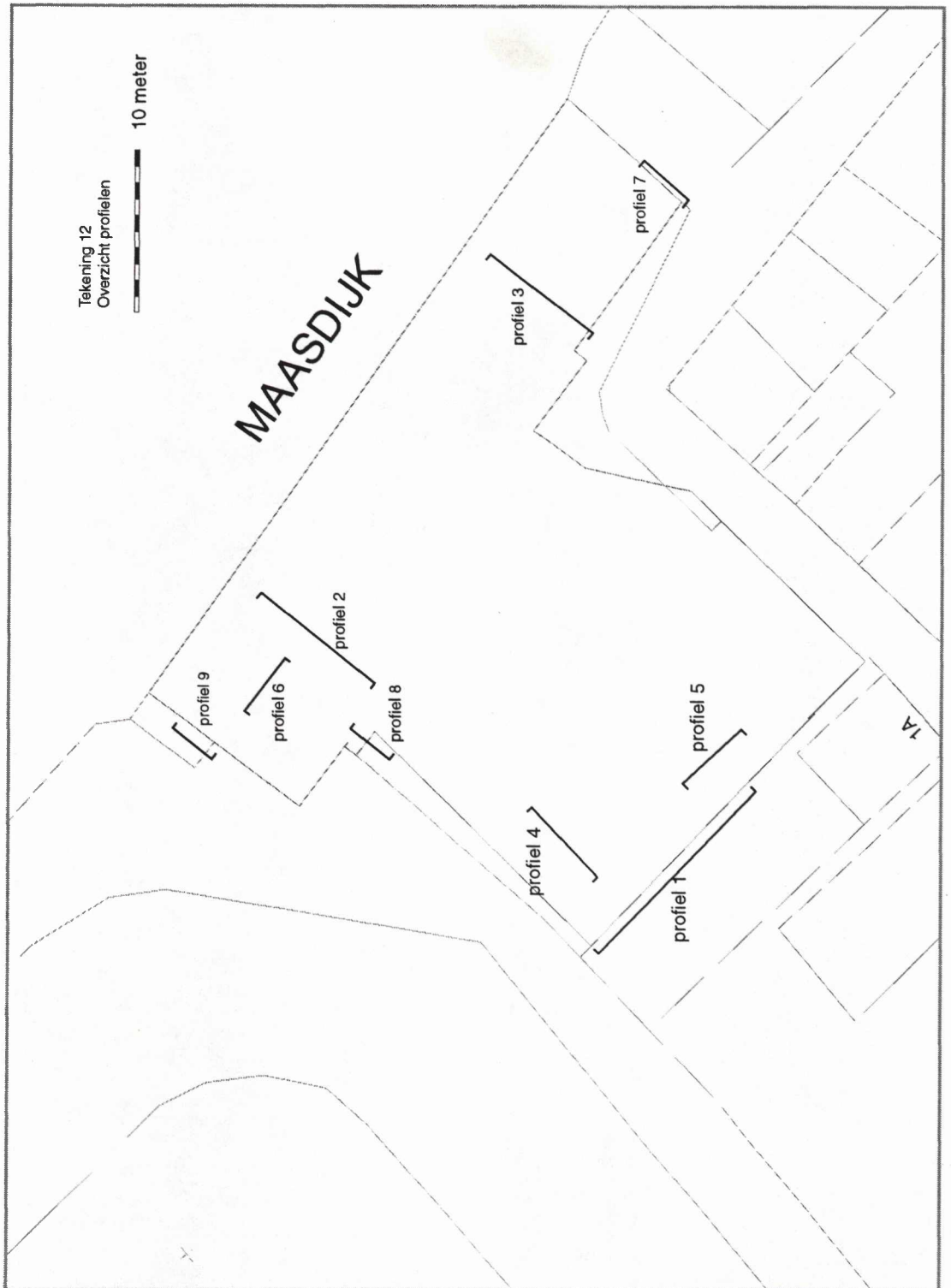
7 AANBEVELINGEN

- Recapitulerend** Er zijn in dit onderzoek geen aanwijzingen gevonden voor het voorkomen van een middeleeuwse stadsmuur. Eerder is aan te nemen dat het terrein gedurende de middeleeuwen deel uitmaakte van de rivier. Mogelijk bood het plaats aan een haven. Pas met de aanleg van de stadsomwalling in de 16de of mogelijk zelfs pas daarna, is het terrein drooggemaakt en bij de stad getrokken.
- Geschiedenis** De afwezigheid van de veronderstelde stadsmuur legt de vinger op een zere plek waar het de geschiedschrijving betreft. Al te makkelijk worden historische schetsjes en tekeningen 'omdat ze oud zijn' tot waarheid verheven. Het is verstandig om ook andere citaten uit historische bronnen zoals bijvoorbeeld de tot nu toe stellig gehanteerde stichtingsdatum van Ravenstein niet tot absolute waarheid te verheffen.
Een van de bijdrages die de archeologie ons levert is dat zij met soms sumiere onderzoeken en conclusies lang gehanteerde hypothesen kan valideren.
- Profiel** Uit het voorgaande mag duidelijk zijn dat het terrein grote waarde is voor onze kennis van de geschiedenis van Ravenstein.

Eén diep en veilig profiel haaks op de Maasdijk kan daarmee veel van de genoemde hypothese bevestigen. Dit profiel zou ons dan vooral moeten vertellen wanneer en hoe dit terrein bij de stad is getrokken. De situatie zoals die op het moment van schrijven van dit rapport is, met een braakliggend terrein, biedt daartoe een unieke gelegenheid. Aanleg en bestudering van een dergelijk profiel zou in een relatief korte tijd plaats kunnen vinden.

Een datering van de houten palen uit profiel 2 door middel van een dendrochronologisch onderzoek van de genomen monsters zou ons mogelijk ook wat vertellen over de datering van de wal.
- Markering** Als meest tastbare element van de voormalige stadsverdediging zou de veronderstelde loop van F15 in de richting van de Maaspoort in het plaveisel van de doorsteek tussen de Lombardstraat en de Maasdijk kunnen worden opgenomen. Daarbij moet men rekening houden met het feit dat dit verloop zeer sprekend doch hypothetisch is.

De hier gevonden maalstenen zouden nog één keer kunnen worden hergebruikt. Bijvoorbeeld in een opstelling als in een pletmolen op het midden van het plein. Dat zou de waarschijnlijk nog levende herinnering van een flink aantal Ravensteiners aan de plek waar een aantal generaties hun werkdagen hebben gesleten levend kunnen houden.

8 GERAADPLEEGDE LITERATUUR

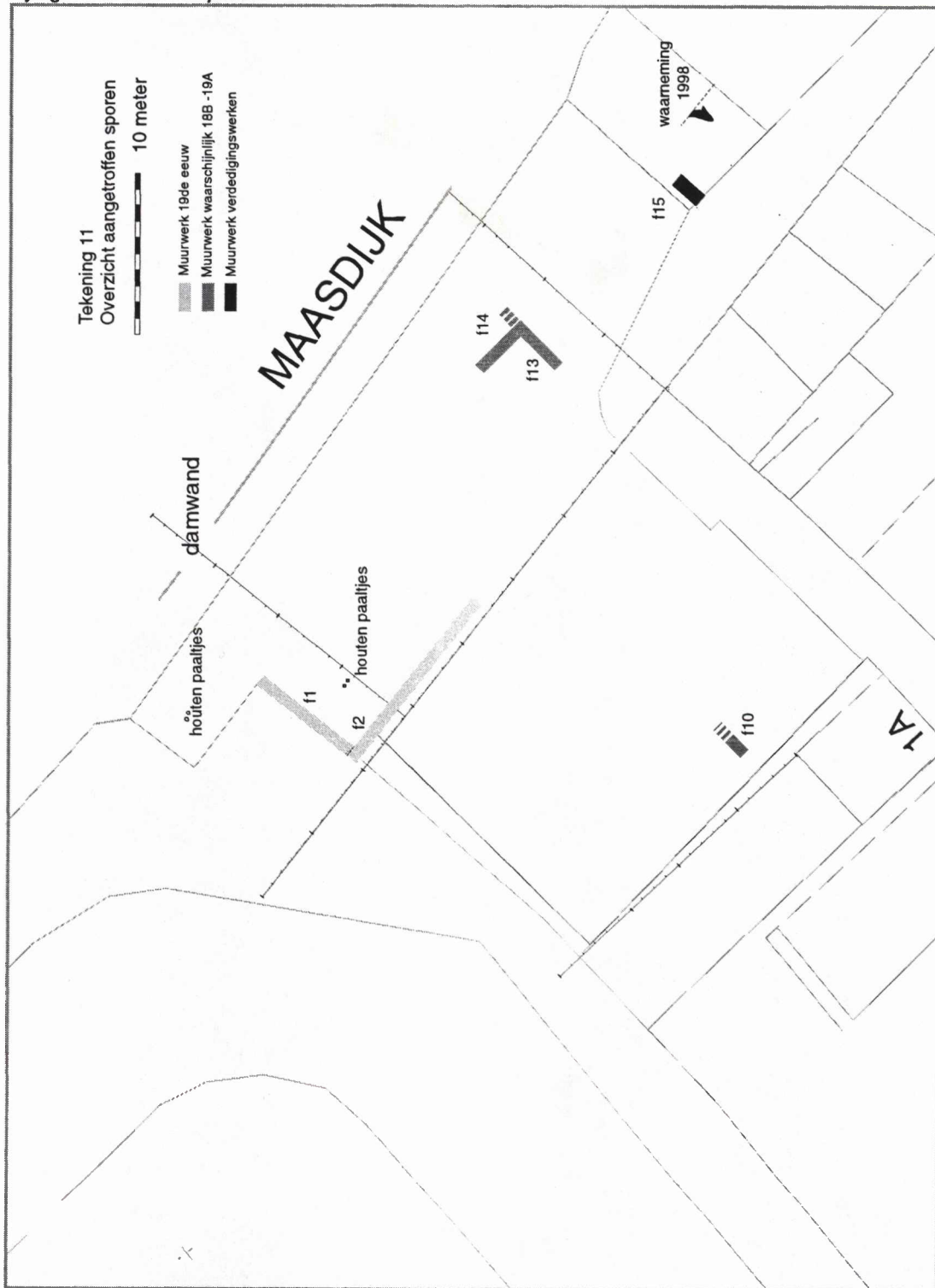
- N. Bullinga, *Castellogica*, Het Stein van Walraven, Mededelingen van de Nederlandse Kastelenstichting II, pagina 305 –310. Doorn 1992.
- E.J. Brands, *Bijlage 2: Waterkering Ravenstein*, Cultuurhistorische inventarisatie en betekenisgeving. Bijlage bij het plan tot dijkverbetering van het dijkvak Neerloon-Deemen. (1995) 673/96/2165/11969.129
- R.M.J. van Genabeek, *Ravenstein*. Archeologische Waarnemingen Vestingwerken (Rosmalen 1999)
- RAAP, *Stadsmuren Ravenstein*, gemeente Ravenstein; een archeologisch haalbaarheidsonderzoek. RAAP-Briefverslag 1999-1005/MW/10-05-1999

Bijlage 1 Overzicht ligging profielen

Bijlage 3 overzicht sporen

Bijlage 4, noordwesthoek van Ravenstein

